

A NÁM KÖTŐSZÓ LATIN EREDETÉRŐL

VELCSOV MÁRTONNÉ

1. Tíz esztendővel ezelőtt köszöntöttük tisztelt professzorunkat: Nyíri Antalt, nyolcvanadik születésnapján. Most, hogy elérkezett a kilencvenedik évforduló, ismét szívből kívánunk jó egészséget, frissiséget, töretlen alkotókedvet kedves ünnepeltünknek!

Magam annakidején egy – a kódexek korában is ritkán előforduló – kötőszó eredeztetésével igyekeztem megtsisztelni az etimologizálás területén is kimagasló mestert: Nyíri professzort. A középmagyar írott nyelvben itt-ott megjelenő *nám* ‘mert, hiszen’ kötőszóról a latin eredetet derítettem ki, és ezt a származtatást adatokkal próbáltam kétségtelenné tenni (Népr. és Nytud. XXXI–XXXII, 211–17 = Nyíri-émlék-könyv; Szeged, 1987–1988).

Két okból térek vissza e témára. Az egyik ok az, hogy az időközben megjelent háromkötetes összefoglaló nyelvtörténeti munka: A magyar nyelv történeti nyelvtana különböző fejezeteiben nem egyformán nyilatkoznak erről a kérdésről. A másik ok pedig az, hogy újabb adatok támasztják alá az általam ott, akkor mondottakat.

2. A történeti nyelvtanhoz sajnos nem csatoltak mutatót. Végiglapozva a köteteket, a kötőszókat, illetőleg a módosítószókat vizsgálva az alábbi helyeken találtam utalást kérdéses szavunkra. A II/1. kötetben Juhász Dezső „A latin minta és az irodalmi nyelv hatása a kötőszórendszer alakulására” című rövid fejezetében elfogadja megállapításomat, és a következőket írja: „Van olyan ómagyar kötőszónk is, amely átvétel útján került a latinból a magyarba...” (II/1, 801), ez a *nám*. Idézi is tanulmányom két perdöntő adatát (JordK. 552, 612). Módosítószói szerepét is számba veszi, a *lám* hatását is érintve; itt még megemlíti zárójelben (de kérdőjellel!) a belőle való származtatás lehetőségét: „*lám* (?> *nám*)” (i. m. 802.). Majd a rövid fejtegetést így zárja le: „Mint jövevény kötőszó e korban egyedülálló jelenség, használata elég szűk körű, és később vissza is szorul” (uo.).

A történeti grammatika II/2. kötetében Balázs Judit a módosítószók taglalása során a fentiekkel ellentétben egyértelműen a *lám*-ból származónak tekinti *nám* szavunkat, nem is tekinti önálló szónak, hanem csupán a *lám* alakváltozatának. A latin eredetet fel sem tételezi: „A *lám* ~ *nám* eredetét tekintve abba a típusba illeszkedik, amelybe a *talán*, *hiszen*: modális tartalmú, főmondat pozíciójú E/1. igei állítmányból, a *látom*-ból fejlődött módosítószóvá” (II/2, 78). Itt utal az I. 509-re, ott azonban Juhász Dezső csupán a *lám* levezetését adja meg, a *nám*-ról nincs is szó. A továbbiakban pe-

dig azért téved Balázs Judit, mert a *nām* kötőszói szerepe vitathatatlan, nem mindig „tagmondatszerű”, ahogyan véli. A *lām* és *nām* funkcióbeli különbségét viszont érzékelte: „A *nām* alakváltozat árnyalatnyival sűrűbben tűnik fel” magyarázó tagmondat előtt, s hozzáfűzi még: „... talán a latin *nām* nyomatékositó elemként is használatos magyarázó kötőszó erősíthette pozícióját”. Itt idézi a DöbrK. 458-ról való (egyébként e kódex egyetlen) adatát: „ez es ű vele vala: | mert | *nam* galileai»: et hic cum illo erat; *nam* et Galilaeus est” (MNYTNY. II/2. 79). E fejezet szerzőjét az ilyen adatok nem győzték tehát meg a latin eredetről, csupán „pozícierősítésre” gondol.

Papp Zsuzsanna a mellérendelő kötőszók között említi a *nam*-ot. „Tagmondat élén elvértve, de szövegmondat határán gyakrabban előfordul a *nam*, *nām*: ‘ugyanis, hiszen, mert’ jelentésű kötőszó, amely a latin *nam* kötőszó átvételének látszik. Ha valóban ezzel és ilyen szerepben használatos kötőszóval van dolgunk, korán kihalt. E latin jövevénytípus élete mindenesetre további vizsgálatot kíván”; s említett szerepére bemutat egy általam idézett adatot az ApMélt. 19-ről (MNYTNY. II/2. 751).

A három idézett szerző tehát más-más módon foglal állást az eredet kérdésében. Ez lehet ugyan természetes egy többszerzős műben, mégis szükséges volna legalább utalni – lapszám szerint – egy ilyen összefoglaló munkában arra, hogy a többi szerzőtárs hogyan vélekedik ugyanarról a nyelvi jelenségről, ha egymástól eltér a véleményük.

3. Papp Zsuzsanna óvatos megfogalmazása arra ösztönöz, hogy folytassuk az általa javasolt további vizsgálatot a latin eredet kérdésében, hiszen mint írja, „e latin jövevénytípus élete ... további vizsgálatot kíván.” Ezért olvastam el, vagy néztem bele néhány nyelvemlékbe, korábbi állításom ellenőrzése céljából.

Elsőként hivatkozott tanulmányom egyik JordK.-beli adatát ismétlem itt meg, elsősorban azért, mert latinja jól ellenőrizhető (Máté XV, 27): „... *nam* et catelli edunt de micis, quae cadunt de mensa dominorum suorum” – ez a szövegrész a JordK. 402-n a következőképpen hangzik magyarul: „... de *nam* az az kelek es eeznek az morsa-lekbol, kyk lewe hwlnak hw vroknak aztalarol”. Ugyanerre az evangéliumi helyre az ÉrsK.-ben is rátaláltam, és érdekes: a *nam* ott is szerepel, jóllehet a két fordítás közvetlenül nem függ össze egymással. „De *nam* az kölkeczkeek ees eeznek az morfalekokból kyk le efnek az ew wroknak aztalarol” (Érsk. 8.). A latin *nam*-mal való összefüggése a magyar *nam* kötőszónak itt nem vitatható.

Azt tapasztaljuk, hogy e kötőszó előfordulása összefügg a fordított szöveg forrásával, de minden bizonnyal a másoló nyelvhasználatával is; vannak kódexek, amelyekben alig-alig bukkan elő. A DöbrK. (458) egyetlen adatáról úgy sejtem, hogy szinte véletlenül maradt a szövegben, vele szemben ugyanis a *mert* a használatos; talán nem ok nélkül szerepel itt is, az egyetlen *nam* mellett a *mert* („*mert nam*”). (Esetleg tudatos mellőzésről van szó.)

A NádK.-ben többször is előfordul a *nam*. Végigolvasva a kódexet azt tapasztaltam, hogy nemcsak a bibliarészletekben, hanem az élőnyelvet jobban tükröző egyéb

jámbor olvasmányokban, elmélkedésekben is megtaláljuk szép számban. Egy, az ÓMS. mondanivalójával összecsengő, a Krisztus kínszenvedését megelevenítő fejezetben olvasható Mária-siralom részletében találjuk az alábbiakat: „zerető éggetlen eg fiam, éggetlen eg örömem, en lelkőmnec előtte mindőn vigafagom teged hóg en halyak megh maftan ith, *Nam* tegődet halalra zúltelec volt” (NádK. 273–74). Lehetetlen észre nem vennünk az erőteljes beszélt nyelvi hatást annak ellenére, hogy mintája valamely latin planctus is lehetett, de éppenúgy a feltehetően sok változatban énekelt magyar nyelvű siralmak is érvényesíthették hatásukat. Érdeemes a megelőző részletet is hozzáolvasni, hogy lássuk: mennyire hasonlít az ÓMS.-ra ez a részlet, mintegy kifejti, variálja annak mondatait. (Megtaláljuk ugyan e kódex 342. lapjától egy külön fejezetben a Mária siralmáról szóló hosszú elmélkedést: „Vrnac Neuebe kezdetic a bodog ziz anya marianac siralmarolvalo emléközet ekeppen” címmel; ennek szinte teljesen megfelelő WinkIK.-beli párhuzamára a Nyelvemléktár XV. kötetének előszavában [XXIX–XXX. 1.] Katona Lajos felhívta a figyelmet a NádK. ismertetése során. Ez azonban független az imént idézett, az ÓMS. szavaival összecsengő kódexrészről.) Itt tehát a *nam* beilleszkedik már a magyar szövegbe, ugyanolyan magyarázó kötőszóként, amilyen szerepben a latin is használja. Hasonlóan a következő részletekben is: „... hova lóth maftan a nag család, ki || tegőd kőuetvala... *Nam* nem vağ maft a neg zegű kő toromba, fem a nag zelős palotaba, De feköz maft a keferű coporfoba” (NádK. 314–15: A lélek és test vitája); „O zemerőmtelen halal, *Nam* te mind ez napeg oriafokat, es nag erős vitezeket meg gőztel, es imma kelle tegőd meg- || gőzni eg erőtelen leannakee?” (NádK. 359–60); „Kegelmeffegős fiam iefus, *nam* kőzőnfegős aña zent eghaz mond engőmet irgalm íerő bodog aňanac hóg az legec Irgalmaz a binős azzoňiallatnac, *Latode* mel’ ziue zerent kecr, es sir” (NádK. 664). (Itt felfigyelhetünk arra is, hogy a *nam* közelében a *látod-e* megjelenése valószínűtlenné teszi a *lám* → *nám* összefüggést, hiszen akkor itt *nám* helyett *lám* volna várható, amint a DebrK. Balázs Judit idézte adataiban MNyTNy. II/2, 79-en látjuk.)

Amint látható, a NádK. nyelvben eleven magyar kötőszónak bizonyul a *nām*. Ezt az is mutatja, hogy megtaláljuk olyan helyen is, ahol a latin eredeti jól hozzáférhető, de nincs benne a magyar *nām*-nak megfelelője: „Iőttetők mikeppen tolvayra, tőrőckel, es rudackal megfogni engőmeth *Nam* mindőn napon veletőc voltam a tempomba tanetvan...” (NádK. 191): „Tamquam ad latronem existis cum gladiis et lignis comprehendere me? Cotidie eram apud vos in templo docens...” (Márk 14: 48-9, vö. még Luk. 22: 52–3). (A DöbrK. 458-on a megfelelő szövegben a *nam* helyén *holot* található.) Az azonban kétségtelen, hogy a *mert* a jóval gyakoribb ebben a nyelvemlékben is.

A *mert nam* együtt is előfordul egy helyen e kódexben is (a kárhozottakról van szó): „Mennec honac hidegfeğerőlt igőn, nag hewfeğre lt vettetic eg kerdes Mikeppen mehetnec eęğűnnen mafua, *mert nam* vğmondnac, hóg a pocolba ol’ nag zorořřag lezen, mint az faytoba igőn megzoretoth zőlő tőrőkőlt” (NádK. 82.). A hasonlat erőtel-

jes, a mindennapi életből vett szóképet tartalmaz. (Egyébként a *mert* kötőszó nem mindig oksági viszonyt fejez ki, pl.: „Nolczad keñña a pocolnac ez *Mert* oth vağon zòntelen valo ifteni karomlas” NádK. 101; jelentése inkább ‘hogya’, ill. egyszerűen kapcsoló szerepű. Hasonló példa: „Tized keñña a pocolnac ez, *Mert* oth vannac gòtrò fergek NádK. 107. stb.).

A latin hatást érzékletesen illusztrálja vizsgált kódexünk végén az egyik latin himnusz, amelynek sorait a magyar megfellelőkkel váltakozva jegyezte fel a kódexíró, majd a dallamot is lekottázta, aláírva a szöveget. Szemmel látható itt a latin nyelv közvetlen jelenléte. A latin eredetiben megtaláljuk a *nam* kötőszót kétszer is, s hogy a rákövetkező magyarban *mert* szerepel a helyén, az már tudatos fordításra, a nyilvánvalóan latinnak is tudott *nam* kerülésére mutat. Íme a szöveg egy részlete: „Aue falutis hoftia fily dei castaque (!) matris *Nam* te fide apprehenso, finceriter pleneque credo Iduòzleg iduòffegòs hofta iftennec tiztha aňanak fya, *Mert* tegòdet hythben lathlak, tiztan es telyeffegel hizlek *Nam* tu es meus saluator... *Mert* te vağ en iduòzitòm...” (NádK. 695–96, ill. a kotta alatt még egyszer a latin szöveg kezdő sorait találjuk a 697-en).

Ezt mutatta tehát a NádK. nyelvezete.

A *lám* és *nám* megjelenése ugyanazon szövegrészben – különböző szerepben – szintén külön eredetüket mutatja.

A NagyszK. első részében egy dialógus olvasható a bölcsesség („Sapiencia”) és a tanuló deák („Discipulus”) között – mint a bevezető sorok mondják: „zent Anfelmus keñve” alapján. E részletben egymás közelében van a *nám* és a *lám* szó: „Mert mindòn allatoknac tekellètòs reze a magas meñből iftentòl adatic ide alaa, de maga *nam* az embòr természet zerent innet || az alforol kezduen... igèkòzic felyeb hagnia...” (NagyszK. 2–3, idézi Balázs J. is: i. h.); „O en vram, es en iftenòm, *Nam* menth keğesben theez en velem, attol incab keferògh... az en lelkòm” (NagyszK. 83); „– O en edòs iftenòm, *lam* elmemben megfogatkozom” (NagyszK. 58); O *lam* demaga ha nemikeppen kòuel lattaffeg ò neki vidamfaga, de *lam* el eñezetven vağon az ky vòtòt belòl vntalan ragya...” (NagyszK. 63) stb.

Az ÉrsK.-ben szintén megtaláljuk mind a *nám*, mind a *lám* szót: ‘Es monda peternek fymon alvwze *nam* wgy kerkedel wala ez elet hogy meg halz mellettem Myre nem wyğaztal en welem egy oraygh” (ÉrsK. 89); „Es kezde... ymezth mondanya *Nam* mondaim nekòd hogy az te azzonyodnak laba allol enghòmet el tòròltes” (ÉrsK. 524). (Vö. még a Máté-evangéliumból már fentebb idézett részt.) – „Oh *lam* wagyok dycze-thelen myt tegyek mynd ezewk ellen Oh *lam* een nem uoltham felfegh de mynden napy zegyenfegh” (ÉrsK. 515: a *Fletus Imperatoris* című verses szövegből) stb. Ezek az adatok egymás közelében – a NagyszK.-ból idézettekhez hasonlóan – a két szó önállóságát bizonyítják, annál is inkább, mert a *lám* sohasem fordul elő kötőszó értékben, belòle tehát kötőszó nem is születhetett. (Egyébként ugyanazon szónak a „változatai” azonos szövegrészben nem szoktak előfordulni, még akkor sem, ha esetleg

nyelvjáráskeveredést tételeznénk fel, és a *nām*, *lām* formákat nyelvjárási változatoknak tekintenénk.)

4. Lezárva mondandómat: az idézett kódexrészletek olvastán változatlanul, továbbra is meggyőződésem, hogy a hihalt *nām* modális tartalmú kötőszónk nem fejlődhetett a *látom* → *lām* → (ebből „hasonulással”) → *nām* módosítószóból, amely kötőszóként nem fordul elő, hanem azonos a neki jelentésében, mondatbeli helyzetében teljesen megfelelő latin *nam* kötőszóval. E hatás érvényesülésére – remélem – sikerült megbízható fejtegetést felvázolnom.